

Ulice Pariza, Londona
veter pometa,
raztrgano vero odnaša,
besedo.

Severni smeh reže v kosti
huje kot glad.

Zbogom zapad —
dva milijona ljudi
stiska žerjavko v pesteh,
nikdar ne vprašuj več
Evropa
po teh očeh...

Zopet bomo okno —
Ko zaleskeče v njem krvavordeč odsev
zahajajočega sonca,
ko bo gorel zapad,
ne trobi, Evropa, v napad.

Koliko src si opeharila
za vero in ljubezen —
Izviri Vltave
v simfoniji Smetane.
Pod Šumavo je narod onemel,
pod Karavankami sklonil glavo.
Nad Evropo se sklanja
jesensko nebo.

ROMAIN ROLLAND*

VERA ŠERMAZANOVA

P oiskati svoje mesto v življenju, sprejeti tisti delež, ki pripada vsakomur v življenjskem procesu, dognati svoj odnos do sveta in svojo nalogo v njem, to je osnovno življenjsko vprašanje slehernega človeka. V našem času, ko so družbena in idejna nasprotja tako zelo zaostrena, je postala jasna življenjska opredelitev neogibna nujnost ter je stopila v ospredje osebne problematike vsakega posameznika. Vendar niso redki ljudje, ki na vprašanje o svoji odločitvi ne najdejo odgovora, tako zlasti tisti profesionalci in amaterji kulture in duha, ki jih označujemo s pojmom intelektualec. Položaj intelektualca ni bil še nikoli tako nejasen kakor dandanes, ko se je znašel v mrtvem, nezavarovanem prostoru med frontami, na katere se deli sodobni svet. Izkoreninjenost, omahljivost in zaslepljenost, ki so posledica nejasnosti intelektualčevega položaja, nedoločenosti njegove razredne pripadnosti in torej tudi njegovih interesov, mu pogosto jemljejo možnost, postati aktiven soudeleženec in tvorec življenja. V bistvu gre za star problem odnosa med individuom in skupnostjo; toda ravno dandanašnji, ko zahteva kolektiv od posameznika vedno večje koncesije, je človeku, kakršen je intelektualec, to

* Romain Rolland je eden redkih francoskih književnikov, ki je v minulih dneh javno izpovedal, kaj očita vest Franciji. (Op. ur.)

razmerje čedalje težje urediti. Intelektualec, kakor si ga po navadi predstavljamo, je po svoji psihologiji in mentaliteti individualist. Težko se odpove svoji notranji svobodi, pa čeprav je večkrat le navidezna. Ima se za varuha kulture in duhovnih vrednot pred civilizacijo, pred profano množico. Tak človek se pogostoma nagiba k podcenjevanju vsakdanjih vprašanj in nalog, posebej tistih, katerih ostrine ne čuti neposredno in dejansko na samem sebi. Dostikrat čuti dokončno opredelitev le kot izgubo osebne svobode, kot odpoved lastnemu presojanju. Realno življenje mu pa neusmiljeno kaže potrebo čisto konkretnega boja, ki vselej ne izbira sredstev. In prav ta »neizbirčnost« dejanskega življenja je tisto, kar najbolj odbija intelektualca, človeka, ki se krčevito oklepa moralnih maksim, katere vidi pogostoma poteptane. Iz tega duševnega stanja se rode pogosti konflikti, ki le otežkočajo vraščanje posameznika v življenjski, to se pravi družbeni proces.

I.

Produkt notranjih bojev, ki jih doživlja sodobni intelektualec, je delo Romaina Rollanda, tega intelektualca par excellence, človeka, ki je dolgo iskal in se boril, preden je našel svojo pot, in ki je zgodovino svojih bojev upodobil v različnih usodah na tisočeri straneh svojega obsežnega dela od Oliviera v »Jeanu Cristophu« do Marca, drugega junaka »L'Âme enchantée«. Problematika sodobnega zapadno-evropskega intelektualca je rdeča nit, ki se vleče skozi vse njegovo delo od njegovih dram (Tragédies de la Foi: »St. Louis«, »Aërt«; Théâtre de la Révolution: »Le 14 Juillet«, »Danton«, »Les Loups«, »Le triomphe de la Raison«; »Le temps viendra«) preko biografij (Vies des hommes illustres), preko »Jeana Christoph« in romana »Clerambault«, preko protivojnih člankov in satire »Liluli« vse do »L'Âme enchantée« in njegovih številnih esejev. V vrsti teh del stoje zase edinole spisi s področja zgodovine glasbe, roman »Colas Breugnon« in lirično nežna novela »Pierre et Luce«. Kajti čeprav zajema pisatelj snov svojih dram iz zgodovine, rešuje v njih vseskozi sodobne probleme in so tudi pisane za sodobnike.

Kakor je zorel pisatelj in kakor se je čedalje jasneje usmerjal, tako so se tudi bližali smotru njegovi junaki. Dejali bi, da so skoraj vsa dela Romaina Rollanda, zlasti pa oba cikla romanov: »Jean Christophe« in »L'Âme enchantée«, en sam dnevnik razvoja intelektualčeve opredelitve v sodobnem svetu in tragedij, ki pogostoma spremljajo ta razvoj. Zunanji svet je okvir notranje borbe, ki jo doživlja evropski intelektualec dveh generacij, katere je opisal Rolland, prvo s svojimi vrstniki Olivierom, Julienom Davyjem in Clerambaultom (razdobje, ki obsega nekako leta 1890—1918), in drugo, povojno generacijo z Marcom. Pred obe generaciji se postavljajo posebni problemi, življenje se spreminja in teče svojo večno pot, Rolland pa registrira dogodke in razpoloženja. Kakor občutljiv barometer je, ki mu ne uide noben drhtljaj evropske duhovne in politične atmosfere. Umetnost in vojna, brezposelnost in žensko gibanje, vsa vprašanja, ki razburjajo sodobnega človeka kot posameznika ali kot del skupnosti, vse to dogajanje poslednjih desetletij je našlo v njem svoj

odmev. Rolland ne gre s prezirom mimo stvari in pojavov, pa naj so na videz še tako neznatni. Zakaj njemu je življenje pomembno in zanimivo v vsej svoji širini, v velikih in majhnih rečeh. Zato mu tudi ne moremo očitati enostranosti, čeprav stoji v središču skoro vseh njegovih del isti problem. Pozornost, ki jo posveča vprašanjem, ki vznemirjajo sodobnega intelektualca, je le posledica globokega doživetja, močne osebne prizadetosti in zato ne učinkuje monotono. Prav zaradi te pozornosti za človekov notranji boj, ki spremlja njegovo iskanje prave življenjske smeri, zavoljo pozornosti, ki jo v tolikšni meri srečamo pri malokaterem pisatelju, nam je Rolland tako zanimiv in pomemben kot mislec in pisatelj.

V tej njegovi usmerjenosti pa se najbrže tudi skriva vzrok dejstva, da je Romain Rolland mnogo bolj pedagog in mislec kakor pa čist umetnik. Kot izrazito ideološka narava (skoraj bi ga lahko imenovali moralista) gleda tudi dogajanje v svetu. Medtem ko se večina pisateljev ukvarja bodisi z umetnikovim razmerjem do sveta in obravnava umetnika (včasih tudi umetnika-bohema) kot izjemnega človeka, bodisi ima v mislih človeka nasploh, gre Rollandu jasno in preprosto za določen tip človeka, za intelektualca. Ta je zanj navaden član človeške družbe, ki ga pred drugimi ljudmi odlikuje zgolj njegova globlja kultura, torej njegova krepkejša zavest o dogajanju v sebi in v življenju, in na katerem leži potemtakem tudi večja odgovornost. Ta ugotovitev bi utegnila presenetiti, saj gre za pisatelja, ki je napisal deset knjig obsegajoč ciklus o ustvarjajočem umetniku in glasbeniku Jeanu Christophu. Ali natančnejša presoja tega dela bi pokazala, da taka trditev ni paradoksalna. Dejstvo, da je Jean Christophe umetnik, ga ne osvobaja navadnih dolžnosti navadnega človeka. Umetniško ustvarjanje zanj ni privilegij, temveč dolžnost. Poglavitno je delo kot življenjska funkcija. Umetniku je naložena le večja odgovornost, kajti tudi njegove možnosti so večje. Ravno v okoliščini, da doživlja umetnik življenjsko resničnost intenzivneje in jo tudi sam oblikuje, hkrati pa v dejstvu, da močneje občuti tudi skušnjave po umiku iz borbe — prav v tem lahko iščemo odgovor na problematiko Jeana Christophu. Večkrat imamo vtis, da pojmuje Romain Rolland umetnost le kot funkcijo, kot delo, ki ga prispeva človek k splošnemu prizadevanju za skupen smoter — za boljše in srečnejše človeštvo. Tega vtisa ne more zabrisati niti nekakšno mistično občutje umetniškega ustvarjanja, ki se mu malone čudimo na nekaterih mestih »Jeana Christophu«, na pr. v začetku romana, ko sliši otrok zvoke neke skrivnostne simfonije, ki so neke vrste simbolna napoved Christophove usode; tak je tudi konec IX. knjige, ki ima simboličen naslov »Le buisson ardent«, v katerem opisuje pisatelj Christophovo vstajenje iz duševne potlačenosti in neko opojno radost do ustvarjanja, ki jo doživlja v burni noči v izgubljeni vasiči sredi švicarskih gora.

Kljub temu pa bi bilo napačno misliti, da umetniški problemi kot taki Rollanda ne zanimajo. Tem je posvetil precej strani, zlasti v IV. knjigi »Jeana Christophu« (»La révolte«), v kateri opisuje Christophov boj za novo glasbo, in pa v V. knjigi (»Foire sur la place«), v kateri

razkrinkava hinavščino, površnost in pozerstvo, ki je prevladovalo v takratni francoski literaturi in umetnosti sploh. Ali ta vprašanja za Rollanda ne obstoje nikoli sama po sebi in suverena, temveč so mu le del ostalih življenjskih vprašanj. Rollandu ni predvsem važen »kako«, ampak »kaj«. To opazamo tudi v številnih esejih, v katerih ni Rollandova analiza umetniških osebnosti in pojavov nikdar izključno estetska, kajti pri umetniku ga vselej bolj zanima njegova idejna, človeška vsebina kakor pa estetska stran njegovega dela. Merilo ni »lepo«, marveč »dobro«. Navzlic temu Rolland nikakor ni grob utilitarist, marveč kvečjemu vzgojitelj. Že kot zelo mlad človek in vnet tolstojanec je bral Tolstojevo obsodbo umetnosti, ki ga je osupnila in zbolela. Pisal je ruskemu pisatelju in moralistu pismo, v katerem je izrazil svoje dvome nad njegovimi nazori. Odgovor, ki ga je prejel, je močno vplival na njegov nazor o vlogi umetnosti. Sprejel je Tolstojev nauk, da je ljubezen do človeka — ne do umetnosti — pogoj slehernega življenjskega poklica. Iz ljubezni do človeka izhaja tudi zahteva po aktivni pomoči ljudem, po aktivnosti sploh: »... umetnik nima pravice, da bi stal ob strani, dokler lahko pomaga svojim bližnjim« (Jean Christophe, X. knjiga). Taka izjava je vsekakor zanimiva v dobi, ko je prevladovalo naziranje o umetniku — olimpijcu, ki gleda na človeško mravljišče zaničljivo ali v najboljšem primeru pomilovalno. Romain Rolland je napovedal boj tendenci »se tenir à l'écart«, tendenci »umika z življenjske fronte«. To težnjo je pogostoma opazoval pri intelektualcih. Imel jo je za posledico nemožnosti in nezmožnosti, rešiti vprašanje življenjskega smotra, vprašanje, ki ga je moral sam sila ostro čutiti. Ni čudno torej, da ga je s tako strastjo raziskoval, da je upodobil v usodi svojih osebnosti borbo in tragiko zapadnega intelektualca v dobi, ki obsega skoraj pol stoletja. Ne imenujejo zaman »Jeana Christopha« roman generacije. To je pisatelj tudi sam povedal v uvodu X. knjige, kjer pravi: »Napisal sem tragedijo generacije, ki bo izginila. Nisem skušal prikrivati njenih napak, njenih vrlin, njene težke žalosti.« — »La vie est une suite de morts et de ressurrections.«

II.

Sam sin malomeščanske rodbine, prepojene s staro kulturno tradicijo, je Romain Rolland nosil v sebi vse pozitivne in negativne posledice svojega porekla. Ni čudno, da izhaja iz podobnega okolja Olivier Jeannin, Christophov antipod in druga osrednja osebnost cikla. Kakor pisatelj sam, tako je tudi Olivier potomec starega provincialnega meščanstva, ki je v nasprotju s kosmopolitskim Parizom globoko zakoreninjeno v domači tradiciji. Francija Rollandove mladosti, premagana v vojni l. 1870., je »un pays fatigué«, »utrujena dežela«. Poraz je ubil v mnogih ljudeh samozavest in voljo do življenja. Demoralizacija »hommes de bonne volonté« pa daje proste roke tistim, ki hočejo ribariti v kalnem. Prav ta pojav opazuje v šumu »foire sur la place« mladi Nemeč Christophe, ki ogorčen in obupan zapusti svojo domovino in emigrira v Francijo. Dolgo ne more spoznati prave Francije. Sodi jo po tisti ogromni tujsko-prometni industriji »boites de nuit« in boulevardnih časopisov,

ki predvsem zbuja tujčevo pozornost. Ravno resignacija in utrujenost poražene dežele je vzrok, da se pravi Francozi skrivajo in se umikajo iz javnega življenja. Bralec gleda Francijo z očmi tega mladega Nemca, in kakor ta se tudi sam počasi približa njenemu bistvu. V VII. knjigi »Jeana Christoph« (»Dans la maison«) se vrste pred nami obrazi utrujenih, resigniranih ljudi, ponosnih in idealnih »emigrantov« iz življenja, ki so se umaknili iz vsakdanjega vrveža, ko so doživeli polom svojih idealov. To so prebivalci velike stanovanjske kasarne, kjer stanujeta Christophe in Olivier, ljudje, ki pripadajo najrazličnejšim slojem in ki jih družijo le njihova življenjska pasivnost. Tu so inženir, upokojeni polkovnik, profesor z ženo, duhovnik, ki se je zameril cerkveni hierarhiji, delavec, ki stremi k izobrazbi in kulturi. Osamljenost je njihova bistvena lastnost. Vsi ponosno vztrajajo med svojimi štirimi stenami, vidijo, kje se skriva zlo, in vendar nimajo moči, da bi mu nasprotovali. To je v malem podoba takratne Francije. Iz vse te množice tipov je izločil Rolland intelektualca Oliviera in položil vanj vse svoje boje in omahovanja. Kajti intelektualčevega življenjskega problema ni mogoče razložiti le s porazom Francije in njegovimi posledicami, ta problem se pojavlja tudi med drugimi narodi in še ni razrešen. V svoji biografiji Rollanda (»Romain Rolland, Mensch und Werk«) označuje Zweig Oliviera za pisateljev avtoportret, kar velja vsaj za Rollanda tistega razdobja. Olivier ni človek dejanja, ampak misli. Njegova ostra in nepristranska misel analizira pojave, ne more se pa odločiti ne zanje ne proti njim, temveč ostaja pasivna in odmaknjena. Olivier stremi po objektivnosti, hoče biti nad frontami, a stoji v resnici le izven njih, ob strani življenja. V svojem pesimističnem življenjskem občutju se umakne v svet misli in fantazije. Globok individualist je, zato je zanj človek, vzvišen posameznik, najvišja vrednota; množica mu je tuja in jo celo nekoliko prezira. Iz tega prezira se poraja njegovo nerazumevanje borbe, ki jo bijejo množice za kruh in golo življenje; zakaj zanj je najvažnejše vprašanje absolutna, nespremenljiva morala in pravičnost. Ljubosumno varuje te zakone pred ohlapnostjo bojne morale, ki se je bolj ali manj poslužujejo borci vseh strank. S problemom absolutne morale se veže tudi vprašanje absolutne svobode. Olivieru je osebna, notranja svoboda nepogrešljiv pogoj kulture; je neke vrste larpurlartist svobode, tiste svobode, ki jo Romain Rolland imenuje »pokopališko svobodo«, ker sili človeka pogostoma k življenju v odmaknjenosti in neaktivnosti. V obrambo misli in svoje morale je Olivier zmožen največjega heroizma, toda to je heroizem žrtve. Ostane ob strani življenjskemu procesu, ne zna se mu prilagoditi. Malone simbolična je tudi njegova smrt: Olivier konča v pouličnem spopadu, le po naključju priča politične borbe, ki je ne razume. Olivier pade, a njegova »ustvarjajoča misel« (Zweig) ostane.

Problem ni rešen ter se nadaljuje v kasnejši generaciji z Marcom, sinom Anette, glavne junakinje cikla »L'Âme enchantée«. Tu vidimo nadaljnjo stopnjo Rollandovega razvoja — njegovo opredelitev. Oba, Olivier in Marc, spadata v isto vrsto ljudi, ljudi možganov in živcev. Olivier ostane s svojim pasivnim individualizmom osamljen sredi poti,

ne more se pridružiti množicam niti stopati po lastni poti z njimi vštric proti skupnemu smotru, kakor to stori Jean Christophe, samonikel umetnik, človek zdrave, krepke vitalnosti, ki ne razmišlja, ampak predvsem živi in ustvarja, ravnajoč se po lastni notranji nujnosti. Kaj hoče torej pisatelj povedati s Christophovim ustvarjajočim in borbenim individualizmom, če ugotovimo, da po njegovem mnenju umetnik ni suverena osebnost, ki lahko živi svoje življenje kakor se mu ljubi? Vsak posameznik ima svoje dolžnosti, to je Rollandova izhodiščna misel, vsak človek mora prispevati svoj delež v korist človeške skupnosti. Torej: bodi sam ali v kolektivu, samo da delaš in ustvarjaš za življenje in iz življenja. Kakor Olivierovo, tako se tudi Marcovo življenje konča s tragično nasilno smrtjo; a Marc pade kot zaveden borec, ko dejansko poseže v dogodke, ko pride na pomoč sočloveku ter se upre krivici in nasilju. Ni ostal le neprizadet gledalec kakor Olivier.

Množica tipov, osebnosti in značajev, ki jih je oživil Rolland, je izredno pisana in razgibana. Reagirati na življenje kot na nujnost opredelitve, kot na neko nalogo in dolžnost, to je tudi osnovni problem njegovih ženskih osebnosti, med katerimi se marsikatera odlikuje po posebni zanimivosti. V njegovih prvih delih so ženske bolj tipi, ali bolj: predstavnice družbe kakor pa samostojne osebnosti. Ne borijo se zoper okolico, živijo bolj instinktivno kakor razumsko. Rolland je moral notranje dozoreti, moral je spoznati in izkusiti življenje do zadnjih globin, da je lahko v Anette Rivièrè, glavni osebi cikla »L'Âme enchantée«, ustvaril enakovredno paralelo Christophu, ženo, ki opravlja v svojem ženskem območju prav tako pomembno poslanstvo kakor Christophe. Njena nezlomljiva volja do življenja, tolerantnost in intuitivna dobrotà je pristna in življenjska. Sploh so Rollandovi ženski tipi umetniško zelo prepričevalni, tudi najneznatnejši, tako na pr. Sabine, prva Christophova ljubezen. Najmanj posrečena je Asja iz »L'Âme enchantée«, ki naj bi bila nekak simbol življenjske sile in borbenosti. Njeno vitalnost je pisatelj ponekod upodobil prisiljeno in neprepričevalno, na način, ki je — kakor bi dejal Francoz — nekoliko »mauvais goût«; njena strastnost spominja na režijo nekaterih romantičnih nemških filmov, v katerih za časa burnih dogodkov drvi po nebu oblaki in tuli vihar. Ženske paralele Oliviera in Marca Rolland ni ustvaril. Izoblikoval je sicer sijajen tip intelektualke v osebi Henriette Ruche; toda njeni problemi niso problemi opredelitve in svetovnega nazora. Henriettin boj je boj žene, ki hoče ohraniti lastno individualnost v razmerju do moža. Čeprav prelomi s konservativno sredino, iz katere je izšla, se ne more znajti v svetu. Središče njene borbe in trpljenja je vprašanje ljubezenskega sožitja. Ko ga uredi, pomaga ljubljenu človeku pri njegovem socialnem delovanju.

Če bi hoteli Rollandove osebnosti kategorizirati, tedaj bi označili spontanega, impulzivnega Christophà za antipoda razglablajočim intelektualcem, kakršna sta Olivier in Marc. Rollandovi junaki so močni individualisti, zato tako težko in pereče doživljajo proces prilagoditve človeški in družbeni skupnosti. Življenjska stvarnost s svojo borbo pa je

tista vzmet, ki jim dá sposobnost, rešiti to vprašanje v pozitivnem smislu. Tako Marc kakor Christophe se prekalita in notranje utrdita v najtežjih življenjskih pogojih. S čudovito psihološko fineso razčlenja Rolland v prvih dveh zvezkih »Jeana Christoph« otroško dušo, njene prve, še napol podzavestne korake v svet, zlasti pa bolečino, ki jo doživi Christophe, ko spregleda svoj manjvredni socialni položaj in krivičnost svojih staršev, ki se iz hlapčevske strahopetnosti postavijo zoper njega na stran gosposkih otrok — doživetje, ki je odločilno za vse njegovo življenje. Ali kakor Marc, tako se tudi Christophe ne zlomi, ne postane plah in zagrenjen, kakor smo to vajeni videti pri mnogih pisateljih, ki opisujejo v izrazito negativnih socialnih in družinskih okoliščinah vzrasle otroke. (Morda bi bilo zanimivo primerjati razvoj otroka iz deklasirane družine, kakor ga opisujeta Rolland in Ivan Cankar. Koliko več odpornosti, veselja in volje do življenja razodevajo Rollandove osebnosti!) Christophe odgovori na tlačenje z uporom, se ne potuhne vase, ampak se prav po zaslugi neusmiljene življenjske šole razvije v pogumnega in odločnega moža dejanja. Prav tako zraste Marc v razmerah, ki zahtevajo borbenost, ne pa umik pred življenjem. V povojnem Parizu je že kot deček povsem prepuščen samemu sebi. Mati mu ne more pomagati, sam si mora utreti pot v življenje. In prav nujnost mučne življenjske borbe, v katero je pahnjen že kot otrok, mu pomaga, da reši svoj osebni problem docela drugače kakor Olivier. Čeprav je uporen in neodvisen duh, stopi v vrsto bojevnikov, ne da bi postal avtomat brez lastne misli in volje. Njegov boj je še težji kakor Olivierov, zakaj kakor so se v razdobju, ki ju loči, zgostila nasprotja v svetu, tako se je zaostri tudi postavljeno vprašanje. Tudi on se sprva bori z intelektualskimi problemi. Močna narava je, ki se ne more vezati na nobeno doktrino in se noče slepo podrediti nobeni strankarski disciplini. A ker se mora trdo boriti za obstanek in pravico do življenja, doživi in neposredno spozna tudi vso vrednost življenja. Ljubi življenje, zato hoče, da bi bilo lepo in pravično. Čuti, da je sam preslaboten, da bi mogel doseči ta smoter, spozna, da upravičuje le skupna borba upanje na uspeh. Marc ni »un degouté«. Prav po tej svoji vitalnosti se najbolj razlikuje od Oliviera. Ta ljubezen do življenja, to splošno pozitivno življenjsko občutje je menda odgovor na vprašanje, zakaj najde ravno Marc svojo orientacijo v življenju. Ko jo spozna za pravo, se zagriže v boj z vsem fanatizmom svoje strastne narave: »V noči mrzlične borbe s samim seboj, v eni izmed Noči Četrtega avgusta, v katerih se človek osvobaja svojih privilegijev, se je Marc osvobodil svoje individualne svobode, da bi prevzel nalogo, služiti skupnemu delu množic, ki hočejo prenoviti družbeni red,« tako opisuje Rolland Marcovo odločitev (»L'Âme enchantée«, VI. knjiga). Rešitev vprašanja je tu psihološka. Človek sledi po navadi svoji notranji nujnosti, manj logičnemu premišljevanju. Ljubezen do življenja je pogoj vere vanj, in brez vere ni borbe.

(Se nadaljuje.)

ROMAIN ROLLAND

VERA ŠERMAZANOVA

III.

V Olivieru in Marcu je Rollandova vzgojiteljska in miselna stran v ravnotežju z umetniško. Zato sta oba tudi živi osebnosti. Isto bi bilo mogoče trditi o Christophu, dasi je le pisateljev ideal, nekak »sen o moči«, kakor ga označuje Zweig. V napornem iskanju opredelitve in izhoda pa se je Rollandu primerilo, da je umetnik v njem podlegel mislecu in vzgojitelju. Vzglede takega ponesrečenega poskusa, utelesiti v umetniškem delu misel in nauk, je protivojni roman »Clerambault« (s podnaslovom »Histoire d'une conscience libre«), ki ga pisatelj sam ne označuje za roman, temveč za izpoved. Podoba Clerambaulta je papirnata, njegova osvoboditev iz vezi črednega instinkta in njegova žrtev sta skonstruirani in neprepričevalni. Skozi tri sto strani se vleče pacifistični traktat, osebe so nežive, ne delujejo in ne doživljajo, marveč samo diskutirajo. Kljub svojim pomanjkljivostim pa je ta roman za Rollanda vendarle značilen, saj predstavlja miselno prehod od vase zaprtega, idealističnega intelektualca do aktivnega borca, trdno preverjenega o svoji stvari, kakršnega vidimo pisatelja v kasnejših spisih, zlasti v poslednjih delih »L'Âme enchantée«.

V Rollandu se je v letih njegovega pacifističnega udejstvovanja med vojno in še v kasnejši dobi izkristalizirala kategorična zahteva: stati v življenju. »Il faut vivre et agir«, treba je živeti in delovati, ta maksima se v njegovih delih neredkokrat ponavlja. Nihče se ne sme umakniti iz realnosti v pravljčni svet; treba je »spoznati življenje in ga vendar ljubiti«. Samoto, ki naj bo le priprava za dejanje, prenašajo zgolj močne narave: »...nevarno je igrati Zaratustre« (»Jean Christophe«, X. knjiga). Človekovo mesto je med ljudmi. Vztrajati, ne obupati, to je najvišja zapoved. Christophe pravi: »Il faut vivre de la vie de son temps, même bruyante et impure, il faut incessamment donner et recevoir et donner, et donner et recevoir encore« (»Jean Christophe«, X. knjiga). Sprejemati, izčrpati lepoto najmanjše stvari, slehernega dne: »Sois pieux envers chaque jour«, pravi Christophov stric Gottfried (»Jean Christophe«, III. knjiga). Še bolj je poudarjen pohlep po življenju v »L'Âme enchantée«. Živeti, doživljati, izčrpati — ta želja vodi Marca v njegovih bojih, in tudi Anettina zgodba je kljub vsem njenim bolečinam in razočaranjem en sam slavospev življenju. Ta poudarek je ponekod celo vsiljiv in patetičen, kar se kaže v nekam bobnečem slogu, v epitetu »loup« za Marca in še v nekaterih podrobnostih. Čutiti je, da pisatelj sam vendarle ne premore tiste vitalnosti, ki jo pripisuje nekaterim svojim osebam, da mu je to le ideal. Ker je sam le bolj človek možganov in živcev kot elementarnih, neposrednih čustev, zato je njegov optimizem bolj optimizem intelekta kakor spontanega doživetja in razpoloženja. A prav zato ga nemara lahko še bolj cenimo; saj poznamo težko pot, ki jo je moral prehoditi, preden je došel do vere vase in v življenje. Kajti teže je zatreti svoje dvome in verovati kakor slepo in nagonsko

iti naprej, ne da bi kadarkoli podvomili v pravilnost svojega ravnanja. Za Rollandovim optimizmom, čeprav nekoliko naivnim, se skriva ogromen napor misli in volje. To ni preprosti, samozadovoljni in pasivni optimizem kakega Candida, ki mu je ta svet najboljši izmed vseh, ampak reformatorski, kritični optimizem tiste vrste, ki nujno terja dejanje. Treba je ljubiti življenje in ga prav zato izboljšati. Zakaj Romain Rolland trdno veruje, da je »svet zdrav. Kar je nezdravega, admira. Kar je zdravega, bo živelo, bo zmagalo.« (»L'Âme enchantée«, VI. knjiga).

Isti slavospev življenju diha iz romana »Colas Breugnon«, artistično nenavadno dovršenega dela, zgodbe iz francoske preteklosti. Nesreča za nesrečo zadeva mojstra Breugnona, toda nič ne more omajati njegove vere v življenje ne streti njegovega poguma. Colas Breugnon je predstavnik ljudske modrosti: »... če bi bila njegova modrost videti zelo pozemeljska, je taka zato, ker je trdno navezana na zemljo« (Martinet: »Pages choisies de Romain Rolland«). Podoben tip je v »Jeanu Christophu« Christophov stric, krošnjar Gottfried: »... l'essentiel, vois-tu, c'est ne pas se laisser de vouloir et de vivre. Le reste ne dépend pas de nous«, pravi mlademu Christophu, ko ga sreča strtega in obupanega po mnogih krizah.

Treba je ljubiti življenje — to je osnovni motiv celotnega Rollandovega dela. Učiti se je treba prenašati trpljenje, kajti tudi trpeti pomeni živeti, »... souffrir c'est encore vivre«. Umetnik mora ljudem dajati lepoto, pa tudi moč in sposobnost, prenašati gorje. Ta nekoliko filantropska ideja o pomoči bližnjemu (beseda »filantropska« naj tu ne zveni v tistem malce smešnem smislu, ki ji ga večkrat pripisujemo) je vodila Rollanda pri njegovi zamisli heroičnih biografij »Vies des hommes illustres«. To so tri biografije, prav za prav eseji o Beethovnu, Tolstoju in Michelangelu. Z vzgledi velikih duhov, ki so se borili in trpeli ter vztrajali v borbi do konca, je pisatelj želel dati izpodbudo vsem tistim, ki obupujejo pod težo bolečin. Kajti »za Rollanda je srce edino merilo resnične veličine« (Zweig). Človek je najvišja vrednota, edini in najzanesljivejši argument za presojo vseh stvari. To je bistvo Rollandovega »antropocentrizma«, kakor označuje pisateljevo življenjsko občutje Martinet v uvodu »Pages choisies«. Ko je pisal svoje biografije, je bil Rolland še individualist, za katerega je bil res velik edinole boj posameznika, človeka »svobodne vesti« zoper laž, krivico in nasilje. Šele pozneje, med svetovno vojno, ko je spoznal, kako nezadostna je marsikatera, čeprav herojska borba osamljenega posameznika, je ta ideal zamenjal z idealom borbe strnjene vrste vseh tistih, ki stremijo k skupnemu smotru.

A kmalu se je pokazala skonstruiranost Rollandove koncepcije heroičnih biografij in neizvedljivost njegovega poskusa, uporabiti na ta način za vzgled žive ljudi. Biografije so predvsem priča dvojne usmerjenosti Romaina Rollanda, ki je dolgo kot mislec in zgodovinar ostal hkrati pedagog. V zgodovino ga je usmerjal njegov študij v Ecole normale in njegov poklic profesorja glasbene zgodovine v Ecole normale in kasneje na Sorbonni, v pedagogiko pa so ga silila njegova osebna nagnjenja in njegova reformatorska narava. Tipična reformatorska

težnja, dajati vzglede in učiti, je kmalu zašla v spor z bistveno zahtevo zgodovine: izpovedovati le objektivno resnico, ne glede na to, ali je izpodbudna ali ne. Dočim je Rolland-zgodovinar nepristransko ugotavljal dejstva, je hotel pedagog voditi in vzgajati. To nasprotje je tudi vzrok nejasnosti in neživljenjskosti teh biografij. Zakaj resnice ni vselej mogoče združiti z izpodbudno tendenco, vsaj v takem smislu ne, kakor bi to prijalo pedagogu.

IV.

Rolland je sam spoznal tveganost in neuspešnost teh svojih poskusov. Morda je prav zato ustvaril Christopa, človeka-umetnika, tvorca in bojevnika, kateremu je dal nekaj potez in upodobil njegovo usodo po življenjskih okoliščinah nekaterih zgodovinskih osebnosti, tako nemškega glasbenika Huga Wolfa in zlasti Beethovna. Zgodovinar je podlegel pedagogu, aktivni oblikovalec življenja je premagal hladnega, nezainteresiranega kronista. Jean Christophe naj bi bil utelešenje Rollandovega ideala moči. (Le v toliko je upravičena Krleževa trditev, da je ta ciklus romanov razumarska konstrukcija.)

A »Jean Christophe« je neprimerno več kakor pa zgolj pedagoška izpodbuda. Je res »podoba zapadne misli« (Martinet: »Pages choisies«), ogromna slika življenja in nravi, roman cele generacije. Ni le zgodba nekega posameznika, ampak celotne družbe. Iz oblikovalca čisto notranjega konflikta med posameznikom in družbo, boja med osebno vestjo in koristjo skupnosti, se je Rolland razvil v družbenega analitika in kritika. Njegova družbena kritika je vselej konkretna. Ne biča napak ljudi nasploh, ne upira se krivicam katerekoli družbe. Ne, to je zmeraj povsem določena dežela, doba, sredina. Ta njegova pozornost, to obširno obravnavanje razmer je celo nakopalo Rollandu očitek, da je bolj esejist kakor epik. Zlasti so mu oponašali neepičnost V. dela »Jeana Christopa« (»Foire sur la place«). Res je v tej knjigi dejanje nekako ustavljeno, toda to ni mrtva nepremičnost opisa. Pred bralcem se vendarle giblje pestra množica postav, klik in gibanj takratnega Pariza. — Rolland je strog sodnik svoje domovine; ali njegova kritika ne izvira iz pomanjkanja ljubezni do nje. Saj pravi sam: »Več zahtevamo od lastne dežele kakor od drugih dežel in huje trpimo zaradi njenih slabosti« (»Jean Christophe«, VII. knjiga). O francoskih literarnih in umetniških razmerah, o francoski politiki in francoskih salonih nam pove ta knjiga neprimerno več kakor marsikatera kulturna zgodovina. Čutimo utrip dobe, otipljivejša in jasnejša nam je kakor po takratnem časopisju. Rollandovo prikazovanje lastne domovine je vehementna obsodba vsega gnilega in zlaganega, napad na lažne malike. V njegovih besedah čutimo iskreno bolečino in ogorčenje, kajti Rolland ni ravnodušen človek.

»Foire sur la place« pa še ne izčrpava vse pozornosti, ki jo posveča Romain Rolland družbenim razmeram in pojavom. Družbeni kritik je bil že v prvih delih »Jeana Christopa«, v katerih je upodobil po svoji resničnosti in prepričevalnosti presenetljivo sliko nemške družbe. Izbral si je tipičen malomeščanski milje in postavil vanj Christophovo uporniško naravo. V majhnem mestecu okoli vojvodskega dvora z njegovim cenanim ceremonielom živi tiho in monotono življenje nemški malomeščan; in

kakor je to okolje tipično nemško, je to vendar tudi malomeščanska sredina z veliko začetnico, veljavna za vso Evropo. Nemčija Rollandove mladosti je v mnogih ozirih dežela prehoda od idilične domovine idealizma in kosmopolitizma nemških klasikov — ki jo predstavlja stari profesor Schultz — do Nemčije današnjih dni, katere predstavnik in simbol je po Rollandovi slikoviti domisllici »Mars commis-voyageur« — Mars-trgovski potnik, agent.

Problemi človeške in družbene skupnosti začno pri Rollandu vedno bolj prevladovati nad osebno problematiko posameznika. Ta preobrat je posebno viden v ciklu »L'Âme enchantée«. Dočim opisuje pisatelj v prvih zvezkih osebno usodo Anette in njenega otroka, njene boje in notranja doživetja, je v zadnjih štirih knjigah razgrnil pred nami podobo velikanske borbe, ki jo dandanašnji doživlja človeštvo. Tudi zunanja oblika njegovih del se je spremenila. Prejšnji lirični, mehki ton se je izprevergel v patos govornika, tribuna, ki zdaj silovito napada, zdaj izpodbuja, zdaj pribija dejstvo za dejstvom, težko in neizprosno. Škoda le, da je govorniški patos primernejši za tribuno kakor za umetniško stvaritev. Rollandov stil pogostoma trpi na patetičnosti. To je verjetno eden vzrokov, da pisatelj ni posebno uspel v Franciji. Večkrat mu namreč nedostaja tiste elegance in ironije, ki smo je vajeni pri francoskih pisateljih. Kajti kadar je Francoz patetičen, se vendar bistveno razlikuje od Nemca. Nemcem pa očitvidno ugaja prav ta pridigarska stran Rollandove proze, ki pogostoma utruja. Znano je, da je nemška javnost sprejela »Jeana Christoph« mnogo bolj navdušeno kakor francoska in da ni mogla omajati Rollandove priljubljenosti med Nemci niti njegova ostra kritika.

V.

Rollandovo aktivizacijo lahko časovno opredelimo z leti svetovne vojne. Takrat, v dobi podivjanosti in gorja, je doživela njegova vera v človeka in človeštvo težko preizkušnjo. Njegova aktivna narava, prepojena z ljubeznijo do ljudi, mu ni dala stati ob strani dogajanja. Moral je zapustiti zatišje svoje sobe in stopiti v središče borbe, moral je kljubovati nevarnostim in obsojanju javnosti. Postal je eno s svojo ideologijo, pravi njegov biograf Stefan Zweig. Rolland je kosmopolit, v svojem spoštovanju ljudi in kulturnih vrednot ne pozna nobenih razlik med narodi, umetnost je zanj internacionalna: »La vérité, c'est que, s'il y a des frontières en art, elles sont moins des barrières de races que des barrières de classes«, pravi v VII. knjigi »Jeana Christoph«. V času splošnega sovraštva rešuje Rolland evropskega duha, »il défend la pensée« (Martinet). Če danes beremo zbirke njegovih člankov »Au-dessus de la mêlée« in »Les précurseurs«, se nam zdijo večkrat dolgočasni. V poslednjih dvajsetih letih smo slišali že toliko lepih fraz o miru, od prvošolčkov v obligatnih šolskih nalogah o miru do najvišjih duhov sodobne kulture so popisali ljudje v Evropi o tej témi že toliko papirja in spregovorili že toliko res občutenih in tehtnih besed, da se nam zdi, da je ta predmet že do zadnje možnosti izčrpan. Ne smemo pa pozabiti, da so bili takrat, v najhujšem vrtincu svetovne vojne, ti Rollandovi pacifistični članki dejanje, in sicer dejanje visokega poguma in strastnega prepričanja

o resničnosti zagovarjanih idej in upravičenosti lastnega ravnanja. Spomniti se je treba neskončne vrste napadov, ki jih je moral prenesti pisatelj, izrazov, kakor je »Romain Rolland contre la France«, prezira prijateljev in blatenja sovražnikov. Ves ta čas je Rolland opravljal svoje skromno delo v uradu Rdečega križa v Ženevi, v oddelku za iskanje pogrešanih. Tu, kamor se je stekalo človeško gorje z vseh strani sveta, je Romain Rolland doumel vrednost preproste človeške bolečine. V vsakdanjem, podrobnem delu, čigar namen je bilo lajšanje človeškega trpljenja, je pisatelj spoznal nalogo slehernega človeka — zmanjšati po svojih močeh kvantiteto tega trpljenja. To dognanje ga je moralo dodobra iztrgati iz omahovanja in pasivnosti. Moral se je boriti za svoj nazor, obenem pa so se v izkušnjah, ki si jih je pridobil v borbi, njegovi nazori izkristalizirali do končne jasnosti in dognanosti. Ko se je odločil za svet konkretnosti in dejanja, je kmalu našel svojo življenjsko smer, svoj prostor na življenjskem bojišču. Uvidel je, da individualna pomoč bližnjemu in anarhična, osamljena borba posameznika še ne moreta odpraviti gorja in krivice. In tako je začel ta individualist zahtevati združitev vseh borcev za skupni smoter, podreditev skupni ideji in doktrini. S fanatizmom vernika se je oklenil naziranja, ki ga je spoznal za pravega. »Možno je biti, moramo biti strpni in humani. Toda prepovedano je dvomiti o tem, kar imamo za dobro in resnično. V kar verujemo, to moramo braniti. Kakršnekoli naj bi bile naše sile, prepovedano je odstopiti.« Te besede je dal Rolland spregovoriti Christophu (VII. knjiga) že takrat, ko je bil sam še daleč od kake dokončne opredelitve. Že tedaj je bil človek, ki je moral verovati, dasi ga je pri tem še oviral njegov analizirajoči razum. Od svojih dram, od Aërta, ki premišljuje, ali sme zgrabit za orožje v obrambi svoje ideje, je prehodil Rolland ogromno pot do Marca, ki pravi: »Qui veut le but, veut les moyens«. Z Marcom se je Romain Rolland definitivno opredelil, postal je bojevnik konkretne ideje, vsakdanjih potreb realnega človeka.

Vprašanje osebne vesti, tako značilno za problematiko sodobnega evropskega intelektualca in njegovega idejnega in družbenega usmerjanja, se že zgodaj pojavlja v Rollandovih delih. Nasprotje med idealnim smotrom in nasiljem, ki ga često po zakonih borbe terja dejansko uresničevanje tega smotra, je idejni stržen njegovih dram iz dobe francoske revolucije. Nasproti ljudem dejanja, ki priznavajo marsikatero in kajkrat tudi kakšno ne povsem »moralno« sredstvo, stojijo tisti, ki jim je sleherna krivica in vsako nasilje že samo po sebi in ne glede na svoje posledice zlo. V drami »Triomphe de la Raison« pravi revolucionar Haubourdin: »Zlo, ki je izvršeno v blagor vseh ljudi, ni krivica, temveč pravica«. Njegov nasprotnik, humanist Faber, mu odgovarja: »Ena sama krivica stori človeštvo krivično.« Tega nasprotstva med obema skrajnima poloma svoje duševnosti, ki se borita v duši slednjega mislečega človeka, Rolland dolgo ni mogel rešiti. Moral se je dolgo boriti in mnogo izkusiti, preden sta mu postala človeški kolektiv in njegova blaginja poslednje in odločilno merilo osebne vesti. Dokončno se je odločil v zadnjih knjigah »L'Âme enchantée«. Priznal je celo nasilje, če je izvršeno v nedvomno korist ljudi in človeške skupnosti. Do tega sklepa

kot humanist in tipičen intelektualec gotovo ni prišel brez težkih notranjih bojov; toda zanj je odločnost pogoj dejanja, in ravno za dejanje, za aktivno, dejansko borbo za boljše človeštvo mu tudi gre. Po dolgih letih omahovanja in notranjih kriz je izrekel jasno besedo, s katero je opredelil svoje stališče do problema vesti in nasilja. V VI. knjigi »L'Âme enchantée« pravi: »Les discussions académiques sur la violence ou non-violence n'étaient plus de saison. Il s'agissait de faire bloc de toutes les forces, et de violence et de non-violence contre le bloc de toutes les forces de la réaction«. S tem se je Rolland odrekel privilegiranemu položaju intelektualca, ki ga je označil za udobnega in oportunističnega. Ne postavlja več le stare zahteve, da mora intelektualec, duhovni delavec, umetnik dajati množicam »le soleil de son esprit«, zdaj zahteva od njega mnogo več: kot navaden vojak se mora boriti in obenem braniti idejo, »défendre la pensée«. Kdor več premore, mora tudi več dajati.

Rollandov aktivizem je naletel pri nekaterih francoskih javnih delavcih na hud odpor. Njegov življenjski nazor se jim je zdel preveč vsakdanji. Julien Benda, avtor knjige »Trahison des Clercs«, v kateri se ideja o privilegiranosti intelektualca in duhovnega delavca spreminja že v ideologijo ter prehaja že skoraj v absurd, je označil Rollandov humanizem za »humanitarizem«, kar vzbuja predstavo cenene dobrodelnosti karitativnih društev, nečesa naivnega, trivialnega in smešnega. Benda razlaga »humanitarizem« kot lastnost, ki je značilna za plebejske duše, kajti v nasprotju s humanizmom temelji »humanitarizem« na čustvu (usmiljenju), ne pa na razumu. Po njegovem zataji intelektualec svoje poslanstvo, če se zavzame za »časno, pozemeljsko dobro«, če stopi v službo vsakdanjim, konkretnim idealom.

Rolland zahteva dejansko borbo za stvarne ideale. V vsakdanjem, drobnem delu je treba pobijati krivice in nesreče. »Preden začnemo pobijati daljne krivice, se je treba boriti zoper bližnje krivice,« pravi v »Jeanu Christophu«. To je nemara res preprosta, »vsakdanja« morala in program. Morda je to celo »humanitarizem«, ki je plod Rollandove »intelligence du cœur«. Toda če mu je prav ta srčna modrost dala sposobnost, vživeti se v ljudi, jih razumeti in vzljubiti, potem jo cenimo bolj kakor še tako prodirno analizo v neotipljivih, neuporabnih abstrakcijah se izgublajočega duha. Zweig pravi o Rollandu: »... Fähigkeit des Verstehens und des Verstehenlassens ist der innerste Kern seiner menschlichen Wirksamkeit«. S srcem, s svojo bogato intuicijo prodira Rolland v predele človeške duše, ki jih več ne doseže hladni razum. In stara resnica je, da se iz same suhe misli še nikoli ni porodila nobena velika borba in nobeno dragoceno dejanje.

VI.

Francoski literarni zgodovinar Thibaudet označuje Romaina Rollanda s kratko notico: »Pomen Romaina Rollanda kot intelektualca je zasenčil njegovo pomembnost romanopisca.« Ko se je Rolland odločil za službo svojim nazorom, je prevzel nase ogromno delo, ki je zadnje čase izčrpalo obsežnejši (ali vsaj očitnejši) sektor njegovega udejstvovanja kakor pa umetniško ustvarjanje. V neštetih člankih, proglaših, govorih je branil

Rolland svoje ideale. Ko je označil lastno in svojih vrstnikov življenje za borbo med dejanjem in snom, med »individualisme idéaliste... et l'objectivisme souverain de la Nature qui impose ses lois à l'esprit« (uvod zbirke esejev »Compagnons de Route«), kot borbo med optimizmom in pesimizmom, se je opredelil za optimizem, za objektivizem, za življenje, za človeško skupnost, za dejanje. Življenje je Rollandu »la route en lacets qui monte«; četudi počasi in s težavo, vendar se življenje vztrajno dviga k vedno višjemu smotru, v to Rolland trdno veruje in prav tako veruje tudi v smoter in smisel življenja. Zaradi te vere in tega optimizma je časih videti skoraj naiven, toda vselej ostaja globoko in pristno človeški. Morebiti se je njegova pedagoška usmerjenost resda pogostoma uveljavila na škodo njegovemu umetniškemu razvoju; ali zavaljo svoje visoke in lepe človečnosti in svojega možatega poguma, s katerim se je lotil bistvenih problemov, ki tarejo sodobnega človeka, nam je ta neutrudni borec, ki je znal povezati zahteve najgloblje srčne kulture in dobrote z brezkompromisno borbo za realne potrebe človeštva, vendarle pomemben in dragocen.

POGLED NA POVOJNO DRAMATIKO

VLADIMIR PAVŠIČ

Razen ljudske igre »Bedak Nandé« je Bevk napisal dramo »Materin greh«, ki so jo pred leti baje z uspehom uprizorili v Gorici, o kateri pa ne morem soditi, ker mi je nedostopna. Drame same menda ni natisnil, pač pa je natisnil povest »Krivda«, v kateri je porabil in dokončno oblikoval njeno snov. O »Materinem grehu« je pisal Fran Koblar: »Domači sin se maščuje nad hlapcem, ki ga je mati vdova vzela za moža in sodišče obsodi ubijalca, toda sedaj se naenkrat razkrije materin greh: mati je s hlapcem vred kriva smrti svojega prvega moža in očeta svojih otrok. Drama je sicer učinkovita, na koncu uveljavi tudi čustvena nasprotja med sinom in materjo, v glavnem pa vendarle ostaja samo pri dogodkih. V povesti pa ni šlo pisatelju za učinkovitost, ampak za neposredni razvoj zakonov življenja.« (DS 1929.)

V kmečki drami se je poskusil tudi Alojzij Remec, ki ga pozna slovenska publika najbolj po njegovi novoromantični »Magdi« (1924) in manj po njegovi »Kirke« (DS 1922), komediji iz življenja verižnikov v prevratni dobi. Publika podeželskih diletantskih odrov pa pozna Remca po njegovih »Užitkarjih« (1923), ljudski drami iz kmečkega življenja. Alojzij Remec je eden izmed slovenskih pisateljev, ki so v dobi svojega »Sturm und Dranga« dali iz sebe nekaj uspešnih konceptov, razodevajočih če že ne močan pa vsaj dokaj soliden talent, a so v kasnejši dobi svojega življenja docela utihnili in literarno umrli. Bodisi zaradi notranje nemoči, bodisi zato, ker jih je oplašilo prvo srečanje s publiko, prvi neuspehi, bodisi zaradi komodnosti in apatije, ki ji zapade ogromna večina slovenske inteligence v svojih tako važnih »zrelih« letih. Sleherni